

Психопрофілактика негативних емоційних станів у дітей молодшого шкільного віку

У статті розкривається питання про те, що в молодшому шкільному віці негативні психічні стани є мінливими, але у випадку частого повторення психогенних ситуацій вони можуть трансформуватись у стійкі психічні властивості та якості особистості і викликати дизгармонію особистісного розвитку дитини, порушення її взаємин з однолітками та вчителями, зниження успішності навчання. У такому випадку є конче необхідним проведення психокорекційної роботи з метою призупинення деструктивного розвитку особистості.

Ключові слова: негативні емоційні стани, діти молодшого шкільного віку, психопрофілактика.

В младшем школьном возрасте негативные психические состояния переменчивы, но в случае частого повторения психогенных ситуаций они могут трансформироваться в стойкие психические свойства и качества личности и вызывать дисгармонию личностного развития ребенка, нарушения его взаимоотношений с ровесниками и учителями, ухудшение успеваемости.

Ключевые слова: негативные эмоциональные состояния, дети младшего школьного возраста, психопрофилактика.

Актуальність дослідження. Важливим завданням сучасної початкової школи є формування гармонійно розвиненої, фізично та психічно здорової особистості. Проте на успішність розв'язання цього завдання сьогодні негативно впливають декілька чинників: проблеми нестабільного соціально-економічного становлення держави, складність соціальної ситуації розвитку дитини, внутрішньо сімейна атмосфера та особливості взаємин батьків, рівень професійності та психологічної освіченості вчителів, а також сенситивність молодших школярів до різноманітних соціальних впливів, їхні емоційні нестабільність та вразливість, вікові, індивідуально-типологічні властивості тощо. Окремі з цих чинників детермінують появу в дітей молодшого шкільного віку негативних психічних станів, які, за відсутності належної психологічної корекції, адекватних змін умов навчання та виховання, можуть трансформуватись у стійкі властивості особистості та деформувати її подальший розвиток, стати причиною погіршення успішності

навчальної діяльності, поведінки, зумовити порушення взаємин з учнями.

Об'єкт дослідження – психічні стани молодших школярів.

Предмет дослідження – негативні психічні стани учнів молодшого шкільного віку.

Мета роботи – вивчення детермінант та особливостей прояву негативних психічних станів в учнів молодшого шкільного віку та з'ясування шляхів їх попередження.

Основне припущення полягає в тому, що:

– негативні психічні стани у молодшому шкільному віці мають складну структуру, динаміку розвитку і є наслідком неадекватної соціалізації дитини, низької психолого-педагогічної культури педагогів;

– базовим психічним станом в учнів 1-4-х класів є стан тривоги, який характеризується суб'єктивними відчуттями напруження, дискомфорту, небезпеки і трансформується найчастіше в стани страху, агресії, депресії тощо.;

– знизити рівень прояву негативних психічних станів у молодших школярів можна шляхом використання адекватної віку та індивідуальним особливостям дітей програми їхньої корекції та профілактики.

Дослідження впливу соціальних детермінант на генезу негативних психічних станів молодших школярів не буде повним без врахування таких значущих для даного вікового періоду чинників соціалізації, як школа зі всією сукупністю соціальних зв'язків і відносин, які обумовлені навчально-виховним процесом, та особливостей взаємин дитини, перш за все, з вчителем. Як уже зазначалося, вступ дитини до школи пов'язаний зі значною кількістю нових та складних для неї ситуацій, до яких необхідно адаптуватися: нових видів формального та неформального спілкування, взаємин, навчальних навантажень тощо.

У початковій школі в учнів змінюються інтереси та об'єкти безпосередньої уваги. Ті ситуації, люди, які зовсім не були значущими у дошкільному віці, для молодшого школяра вже набувають особливої вагомості. Таким чином, ситуаціями та об'єктами є безпосередньо сам процес навчання та його зміст, взаємини з ровесниками, але найбільш значущою особистістю стає вчитель початкових класів, від якого дитина найбільше залежить на перших етапах навчання.

Особистість вчителя в силу своєї безумовної авторитетності є об'єктом наслідування для особистості молодшого шкільного віку. Сам вчитель початкових класів має дуже істотний вплив на дітей, на

їхню поведінку, емоційно-чуттєву сферу, на рівень досягнень у навчальній діяльності, на інтереси й мотивацію навчальної та суспільно-корисної діяльності. Такий вплив на дитину може бути здійснений через слабо усвідомлені установки та особистісні принципи, а також через усвідомлені вербальні та емоційні реакції вчителя на конкретну дитину.

У психології існує низка методів та методик, які спрямовані на дослідження впливу тих чи інших рис, якостей та особливостей вчителя [1]. Проте найбільш інтегральним та комплексним соціально-психологічним чинником, який має безпосередній вплив на особистість молодшого школяра, є стиль педагогічної взаємодії.

Нами було поставлено за мету дослідити ефективність впливу різних педагогічних стилів та особливостей спілкування вчителя початкових класів на появу та динаміку розвитку негативних психічних станів молодших школярів. У дослідженні взяли участь 35 вчителів початкових класів. Методика, яка стала діагностичним інструментарієм вище зазначеного показника, запропонована Н.А. Аміновим та Н.І. Шліховою і має назву: “Шкала ефективності педагогічного стилю”.

Авторами методики розглядаються дві субшкали. Перша – характеризує ефективний педагогічний стиль, який властивий вчителям, котрі орієнтовані на розвиток дитини, використовують ефективні методи заохочення та підтримки у спілкуванні та навчанні. Друга субшкала (неефективного спілкування) свідчить про орієнтацію педагога більше на результат навчання, ніж на розвиток особистості. Для вчителів такого стилю властиві прояви авторитарного контролю за навчальною діяльністю учнів та використання способів негативного підкріплення діяльності учнів.

Залежно від особливостей педагогічного стилю вчителів в учнів виявлений низький рівень прояву негативних психічних станів. Взагалі неефективний педагогічний стиль виявлений у 22,86% вчителів.

Так, у дітей ГНПС, навчально-виховним процесом яких керують вчителі з неефективним педагогічним стилем, проявляється чітко виражена небажана динаміка розвитку негативних психічних станів та зростання інтенсивності їх прояву. Неефективний педагогічний стиль вчителя призводить до кількісних змін у всіх видах негативних психічних станів, які характерні для учнів молодшого шкільного віку. При неефективному стилі найбільше зростає кількість дітей з депресивними (субдепресивними) станами, що характеризується тенденцією до переважно стійкого зниження настрою та позитивних емоційних переживань. Таких учнів на

15,87% більше, порівняно з класами, вчителі яких користуються переважно ефективним педагогічним стилем. Зазначене свідчить про те, що внаслідок орієнтації вчителя на результат навчальної діяльності, на її зовнішні, нормативні вимоги та на контроль, а також за умови неврахування індивідуальних можливостей дитини, в багатьох учнів початкових класів проявляються пасивно-захисні реакції, відбувається зниження мотивації навчання, пізнавальної активності, пасування перед труднощами, для них типова неспроможність їх подолати та ін. Все це стає першопричиною зростання кількості молодших школярів з проявами депресивних станів в тих класах, вчителі яких дотримуються неефективного педагогічного стилю.

Нами також виявлено помітне збільшення дітей з астеничним станом (на 11,75%) внаслідок їх нервово-психічного перенапруження. Поява дітей з вище названим психічним станом, на нашу думку, пов'язана, насамперед, з тим, що вчителі з неефективним педагогічним стилем, порівняно з вчителями з ефективним стилем спілкування, меншою мірою враховують індивідуальні особливості учнів, їх вікові можливості та психофізіологічну спроможність щодо опанування навчального матеріалу різного рівня складності. Авторитарно-контролююча спрямованість таких вчителів та збільшення у зв'язку з цим рівня хвилювання, а також інтропсихічного напруження дітей, призводить до більшого їх нервово-психічного виснаження та астенизації.

В процесі дослідження виявлено також й певне переважання показників вираженості й інших негативних психічних станів, зокрема таких, як страх (він більший в учнів вчителів з неефективним стилем спілкування (на 5,72%)), агресія (на 6,64%) та ін. Вторинним наслідком впливу неефективного педагогічного стилю на особистість молодого школяра є збільшення кількості дітей з неадекватними, здебільшого заниженими, самооцінкою та рівнем домагань, що ще раз засвідчує їх вираженість та стійкість.

Тобто в середньому діти молодшого шкільного віку, які навчаються у вчителів з домінуючим неефективним педагогічним стилем, на 12% частіше, ніж у вчителів з ефективним стилем, переживають негативні психічні стани. Тому, можна зробити висновок, що стилі педагогічної взаємодії суттєво впливають на появу та розвиток у молодших школярів негативних психічних станів.

Найбільш інтенсивний стан тривоги, який характерний для учнів першого класу, обумовлений складністю адаптаційного періоду навчання в школі. Поряд з цим в учнів першого класу високий відсоток щодо прояву такого стану, як страх, який вже у

другому класі суттєво знижується та залишається майже на одному рівні у третьому та четвертому класах.

Таблиця 1

**Особливості прояву негативних психічних станів
в учнів 1-4-х класів**

Категорія негативних психічних станів	Прояв психічних станів в учнів (у%):			
	1 класу	2 класу	3 класу	4 класу
Тривога	57,0	41,5	28,5	33,5
Агресія	15,5	26,5	16,0	13,0
Страх	49,5	34,5	36,0	35,0
Депресія	14,5	22,5	21,0	24,0
Астенія	23,0	25,0	14,0	12,5

Субдепресивні та депресивні стани, що проявляються переважно у стійкому зниженні настрою, найменш представлені в учнів 1-го класу і найбільш характерні для учнів 2 та 4-го класів. Стан астенії, який виникає переважно, як наслідок нервово-психічного перенапруження та втоми, був нами зафіксований у значній кількості дітей 1-го та 2-го класу. У 3-му та 4-му класах відсоток таких дітей значно зменшився, що, на нашу думку, пов'язано з певним розширенням їх адаптаційних можливостей.

Науково значущим було вивчення розвитку такого психічного стану особистості, як агресія, яка за умов адаптаційного періоду в 1-му класі проявляється зовсім у незначній кількості дітей, проте значно збільшується її вагомість у 2-му класі та знову спадає у 3-му та 4-му класах. На нашу думку, така динаміка розвитку (зниження прояву) агресії у перед випускному та випускному класах початкової школи, а також таких станів, як тривога та страх, пов'язана з появою та формуванням такого новоутворення цього віку, як довільність психічних функцій. Відбувається поступове зростання в учнів здатності до самоконтролю та вольової саморегуляції психічних станів. Це, зокрема, призводить до зменшення у дітей показників агресивності, страху та ін. Зазначене може також бути пов'язано з процесом успішного формування моральної самосвідомості молодших школярів.

Виявлено, що учні першого та другого класів характеризуються значними дезадаптаційними проявами внаслідок розширення спектра представленості та інтенсивності їх негативних психічних станів. Так, у першому класі внаслідок домінуючого впливу інтенсивних станів тривоги та страху в учнів часто проявляються стійкі реакції уникнення та "втечі", відбуваються естетичні зміни, внаслідок чого дитина відмовляється ходити в школу, у неї зникає

мотивація до навчання, з'являються об'єктивні чи суб'єктивні скарги на соматичне здоров'я та ін. Перераховані прояви у дітей першокласників відповідають ознакам відомого в психологічній науці "синдрому шкільної дезадаптації", що ще раз підтверджує нашу думку про те, що саме негативні психічні стани є джерелом дезадаптивних процесів та причиною можливого патогенезу особистості.

У другому класі внаслідок наявності ще високого рівня тривоги та у зв'язку із зростанням показника агресивності для значної кількості учнів характерні дезадаптаційні, деструктивні прояви у спілкуванні та міжособистісній взаємодії.

Таблиця 2

Особливості прояву негативних психічних станів в учнів 1-4-х класів впродовж навчального року

Категорія негативних психічних станів	Прояв психічних станів в учнів (у%):							
	1 класу		2 класу		3 класу		4 класу	
	Початок року	Кінець року	Початок року	Кінець року	Початок року	Кінець року	Початок року	Кінець року
Тривога	65,14	48,45	43,81	38,32	33,38	24,21	30,39	37,50
Агресія	10,09	21,65	21,91	30,84	21,36	10,53	12,75	13,46
Страх	55,05	43,30	33,33	35,51	37,86	33,68	33,33	36,54
Депресія	8,26	19,59	27,62	17,76	22,33	20,00	19,61	28,85
Астенія	9,17	37,11	26,67	22,42	11,65	15,79	10,78	14,42

Нова соціальна ситуація розвитку, взаємини, вимоги вчителя, режим життя призводять до появи в учнів першого класу інтенсивного за силою стану тривоги (виявлено у 65,14% дітей) та стану страху (у 55,05%). У кінці навчального року вони стають менш вираженими, проте внаслідок взаємної трансформації негативних психічних станів значно інтенсивнішими стають інші негативні психічні стани, зокрема такі, як астенія (зросла в учнів на 28% у кінці навчального року), агресія (зросла на 11,56%), депресія (зросла на 11,33%).

У другому класі в кінці навчального року виявлено збільшення на 9% кількості дітей з проявами агресії, порівняно з початком року. Такі стани, як тривога, страх, астенія не відрізняється особливою динамікою впродовж навчального року, а стан депресії знизився на 10%. У 3-му класі при порівнянні зазначених психічних станів на початку та у кінці навчального року було виявлено таку кількість дітей з негативними психічними станами: з агресією – 10,8%, станом тривоги – на 10,8% страху – на 4,2%. Майже незмінним залишився стан депресії, проте дещо зріс відсоток дітей з астенічним станом у

кінці року (на 4,2%). У 4-х класах, внаслідок закінчення початкової школи в кінці навчального року виявлено помітне зростання кількості учнів зі станом тривоги (на 7,1%), депресії на – 9,24% та незначне збільшення показника страху на – 4,2%. Стани агресії та астенії істотно не змінюються за динамікою свого розвитку впродовж навчального року.

Отже, найбільша динаміка та відмінності у проявах негативних психічних станів учнів початкових класів, порівнюючи початок і кінець навчального року, зафіксовані в 1-му класі, що, на нашу думку, пов'язано з особливостями адаптації школярів до умов нового навчально-виховного процесу та до нової соціальної ситуації розвитку. В цілому до початку навчального року в учнів 1-4-х класів спостерігається зростання рівня тривоги та страху, а в кінці навчального року астенії, а також в більшості учнів 3-го – стану агресії та депресії.

Варто зазначити, що у нашому дослідженні було проведено вивчення генези негативних психічних станів молодших школярів й на окремій вибірці дітей з двох сільських шкіл. Проте отримані експериментальні дані щодо негативних психічних станів учнів 1-4-х класів сільських та міських шкіл значимих відмінностей не засвідчили. Саме тому генеза негативних психічних станів учнів початкових класів досліджувалась переважно на вибірці дітей з міських шкіл.

У молодшому шкільному віці негативні психічні стани є мінливими, але у випадку частого повторення психічних, психотравмуючих ситуацій, які провокують їх виявлення, вони можуть закріплюватись у стійкі психічні властивості та яскраві особливості. Останні, як вже зазначалося раніше, викликають дисгармонію особистісного розвитку дитини, порушення її взаємин з однолітками та вчителями, зниження успішності навчання. У такому випадку є конче необхідним проведення психокорекційної роботи з метою призупинення деструктивного розвитку особистості.

Отже, враховуючи вікові особливості молодших школярів, під час занять з такими дітьми необхідним є:

- безумовне прийняття кожної дитини;
- навчання дітей диференціювати оцінні судження дорослих та не переносити їх на всю особистість, що є характерним для цього вікового періоду;
- спілкування дорослого (психолога) з дитиною повинно будуватись на засадах партнерського суб'єкт-суб'єктного спілкування, при якому враховуються інтереси, особливості, почуття та переживання всіх, хто бере участь у роботі групи;
- основною вимогою до роботи психолога та групи є конфіденційність.

Список використаних джерел

1. Балл Г.О. Про передумови запобігання конфліктів між педагогами і учнями / Г.О.Балл // Педагогіка толерантності, 1998. – №3- 4. – С.61– 63.
2. Богучарова О.І. Шкільні страхи шестирічок та їх запобігання завдяки поведінці опанування / О.І.Богучарова // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – №5.
3. Вікова та педагогічна психологія: [навч. посібн.] / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
4. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості: навч. посібник / О.Л.Кононко. – К.: Освіта, 1998. – 255 с.
5. Костина Л.М. Методы диагностики тревожности / Л.М.Костина. – СПб.: Речь, 2002. –198 с.

In a midchildhood negative mental conditions are changeable, but in the case of frequent reiteration of psikhogennikh situations they can be transformed in proof psychical properties and qualities of personality and cause dizgarmoniuyu of personality development of child, violation of its mutual relations, with odnolitkami and teachers, decline of progress of studies.

Key words: negative emotional states, to put midchildhood, psikhoprofilaktika.

Отримано: 21.11.2011 р.

УДК 159.923.2

Л.М.Співак

Розвиток філософських і психологічних ідей про національну та етнічну самосвідомість у зарубіжній науці XVIII – початку XX ст.

У статті розкрито особливості становлення філософських і психологічних ідей про національну та етнічну самосвідомість у зарубіжній науці (XVIII ст. – початок XX ст.). Зокрема презентовано ідеї Г. Гегеля, К. Гельвеція, І. Гердера, І. Канта, Ш. Монтеск'є та Д. Юма про сутність феноменів “народний дух” і “національний характер”, провідні